

نقش گردشگری مناطق آزاد بر توسعه شهرهای میانی و کوچک پیرامون (مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۱۹ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۰۸

جواد عابدی آبخ احمدلو^۱ عباس ارغان^{*۲} ناصر اقبالی^۳

- ۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
- ۲- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران
- ۳- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

اقتصاد گردشگری بهترین محرک برای کشورهای است که به دلیل تک محصولی بودن یا محدود کردن منابع درآمدی دارای اقتصادی ناکارآمد هستند. توسعه گردشگری یکی از رویکردهای ایجاد تحول اقتصادی - اجتماعی در مناطق جهان می‌باشد که همواره مورد توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان قرار دارد. مناطق آزاد و ویژه اقتصادی ایران دارای مجموعه وسیعی از فرصت‌های گردشگری هستند. منطقه آزاد ارس در استان آذربایجان شرقی به علت دارا بودن آب و هوای معتدل و جاذبه‌های گردشگری متنوع، همه ساله جاذب تعداد کثیری از گردشگران و مسافران می‌باشد. پژوهش حاضر با هدف ارزیابی توسعه گردشگری منطقه آزاد ارس و مناطق پیرامونی انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش ۷۵ نفر از ساکنین مناطق پیرامونی و مسئولین و کارشناسان شهری بوده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از آزمون من ویتنی و ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. با توجه به نتایج به دست آمده (زیرساخت راه و ارتباطات، دسترسی به آب، دسترسی به اقامتگاه‌ها و مهمان‌خانه‌ها، زیرساخت گاز، دسترسی به امکانات ورزشی، دسترسی به خدمات غذا و تغذیه، دسترسی به امکانات مناسب ارتباطی، برپایی نمایشگاه‌ها، دسترسی به امکانات مناسب برای اوقات فراغت، حمل و نقل مناسب زمینی و حمل و نقل درون شهری، اطلاع رسانی و تبلیغات مناسب) به ترتیب دارای بالاترین رتبه می‌باشند.

واژه‌های کلیدی: منطقه آزاد، گردشگری، توسعه گردشگری، منطقه آزاد ارس، شهرهای کوچک و میانی.

مقدمه

در شرایط کنونی جهانی، روند آزادسازی اقتصاد یک ضرورت اجتناب ناپذیر تلقی می‌شود، لذا ضرورت تشکیل مناطق آزاد از دیدگاه مفهوم جهانی شدن نیاز است که مورد بررسی قرار گیرد. مناطق آزاد به عنوان الگویی پیشرو برای انجام اصلاحات اقتصادی و تجاری کشور، فضای جذب سرمایه‌گذاری و فن‌آوری خارجی، فضای توسعه و پردازش صادرات به بازارهای جهانی و فضای جذب گردشگران می‌باشد. یکی از راهبردهای مهم در جهت تحقق اهداف مناطق آزاد، توسعه فعالیت‌های گردشگری در این مناطق می‌باشد. امروزه بسیاری از کشورها به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های گردشگری در مناطق آزاد جهت جذب گردشگر پرداخته‌اند. اقتصاد گردشگری بهترین محرک برای کشورهای است که به دلیل تک محصولی بودن یا محدود کردن منابع درآمدی دارای اقتصادی ناکارآمد هستند. توسعه گردشگری یکی از رویکردهای ایجاد تحول اقتصادی - اجتماعی در مناطق جهان می‌باشد که همواره مورد توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان قرار دارد (یعقوب زاده، ۱۳۹۳: ۱۰۱). بر اساس قانون تشکیل و اداره مناطق آزاد و ویژه اقتصادی این مناطق به منظور پشتیبانی از فعالیت‌های اقتصادی و برقراری ارتباط تجاری بین‌المللی و تحرک در اقتصاد منطقه‌ای و تولید و پردازش کالا، انتقال فناوری، افزایش صادرات غیرنفتی، ایجاد اشتغال مولد و جلب و تشویق سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، صادرات مجدد، عبور خارجی (ترانزیت) و انتقال کالا (ترانشیب) تأسیس شده‌اند و یکی از کارکردهای این مناطق به منظور تأمین و تحقق اهداف فوق گردشگری و جذب گردشگر است. مناطق آزاد و ویژه اقتصادی ایران دارای مجموعه وسیعی از فرصت‌های گردشگری هستند. آثار تاریخی و جاذبه‌های طبیعی مناطق از جمله فرصت‌ها و امکاناتی است که اگر درست و به موقع مورد برنامه‌ریزی و بهره‌برداری قرار گیرد می‌تواند به گنجینه‌ای برای کشور و تحقق اهداف مناطق تبدیل شود. منطقه آزاد تجاری صنعتی ارس با پشتوانه مناطق ارزشمند اکولوژیکی حفاظت شده، اقلیم مناسب، منابع غنی آب، ذخیره‌گاه‌های بین‌المللی جنگلی، محیط زیست مطلوب و قابلیت‌های توسعه گردشگری در زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی و ورزشی، مذهبی و تحصیلی علاوه بر دستیابی به اهداف بالا، به یک منطقه بین‌المللی گردشگری، تفریحی، سلامتی و درمانی تبدیل شده است که به دلیل وضع نشدن تعرفه‌های گمرکی بر کالاها در این منطقه، قیمت تمام شده آنها نسبتاً پایین‌تر از کالاهای داخلی و یا کالاهایی است که به صورت رسمی وارد کشور شده‌اند. از جمله مسائل و مشکلاتی که سبب شده‌اند منطقه آزاد ارس از جایگاه واقعی خود در بهره‌گیری از صنعت گردشگری برخوردار نباشد که می‌توان به عواملی مانند: عدم شناخت کافی از گونه‌های مختلف گردشگری در این منطقه توسط گردشگران وضع اطلاع‌رسانی در این خصوص از سوی متولیان امر، عدم مطالعه دقیق در ایجاد زیرساخت‌ها و تأسیسات مورد نیاز صنعت گردشگری، هدر رفتن سرمایه‌گذاری‌ها به علت عدم اطلاعات و مطالعات دقیق در برنامه‌ریزی‌ها، از بین رفتن مشوقات و معافیت‌های منطقه آزاد، عدم تکمیل زیرساخت‌ها، پراکندگی و گسیختگی در مدیریت مجموعه‌های گردشگری منطقه، کمبود مراکز اقامتی مهم، نبود پارکینک در حد نیاز و... اشاره کرد. توسعه‌ی فراگیر و همه‌جانبه‌ی منطقه آزاد ارس، به‌طوری که همه‌ی افراد و گروه‌ها و نیز همه‌ی مکان‌ها و فضاهای آن را دربرگیرد، نیازمند ساختار

فضایی و نظام سکونتگاهی متعادل می‌باشد. دستیابی به چنین تعادلی، نیازمند تقویت و توسعه‌ی شهرهای میانی و کوچک می‌باشد. لذا، توسعه‌ی گردشگری در این منطقه نیازمند توسعه همه جانبه مناطق کوچک و میانی می‌باشد. متغیرهایی چون: زیرساخت‌های (آب، گاز، برق)، امکانات ورزشی و رفاهی، راه‌ها، مواد غذایی بهداشتی، اطلاع رسانی و تبلیغات مناسب در این پژوهش استفاده شده‌اند. در زمینه توسعه گردشگری در مناطق آزاد و منطقه آزاد ارس و توسعه شهرهای کوچک و میانی مطالعاتی انجام شده که به تعدادی از آنان اشاره می‌شود.

هوشمند (۱۳۹۴) در پایان‌نامه‌ای تحت عنوان "تحلیلی بر گونه شناسی گردشگری شهری منطقه آزاد ارس"؛ در فصلنامه پردیس بین‌المللی ارس، به بررسی گونه‌های مختلف گردشگری و بررسی نقاط قوت و ضعف گردشگری که می‌تواند نقش کلیدی در برنامه راهبردی توسعه آن داشته باشد، پرداخته است. شهماری اردجانی و کاموسی علمداری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر بر منطقه آزاد ارس در نشریه گردشگری شهری، به این نتایج دست یافته‌اند گردشگری تفریحی بیشترین تأثیر را بر متغیر گونه‌های گردشگری گذاشته است. پوپسکو^۱ و همکاران (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان "نقش توریسم شهری در توسعه راهبردی منطقه براسو در کشور رومانی" به این نتیجه رسیده‌اند که منطقه براسو دارای پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی مختلفی است که سرمایه‌گذاری در این ظرفیت‌ها موجب توسعه این منطقه خواهد گردید. در این پژوهش علاوه بر اسناد و مدارک، سایر منابع کتابخانه‌ای مانند انواع نقشه‌های موجود در شهرداری و سایر سازمان‌ها و همچنین تصاویر ماهواره‌های منطقه استفاده گردیده است. جامعه آماری مورد مطالعه ساکنین و مسئولین شهرهای کوچک و میانی پیرامون منطقه می‌باشند. که علت انتخاب این جامعه تأثیر منطقه آزاد ارس بر زندگی این ساکنین است. پرسش‌نامه‌ای در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار داده شده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده از پرسشنامه تحقیق از آزمون من ویتنی و اسپیرمن در نرم‌افزار SPSS استفاده گردیده است. با توجه به موضوع پژوهش، انتظار می‌رود تحقیق حاضر به نتایج زیر دست یابد: مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری منطقه آزاد ارس و شهرهای پیرامونی به دست آید و جهت پیشبرد توسعه این عوامل تقویت شوند و رابطه بین توسعه منطقه آزاد ارس و توسعه شهرهای کوچک و میانی بررسی شده و نتیجه‌گیری نشان دهد که بین این دو چه رابطه‌ای وجود دارد.

پیشینه پژوهش

مقدمه: پیشینه تحقیق یکی از ارکانی است که ایده تحقیق با توجه به آن بیان می‌شود، چراکه زمینه، ارتباط و پیشینه‌ای برای مسئله تحقیقاتی فراهم می‌کند. در این پژوهش با توجه به موضوع تحقیق تعدادی از تحقیقات و مطالعات انجام شده که توسط نویسندگان داخلی و خارجی انجام شده؛ بررسی شده است.

^۱ . Popescu

پوپسکو^۱ و همکاران (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان "نقش توریسم شهری در توسعه راهبردی منطقه براسو در کشور رومانی" به این نتیجه رسیده‌اند که منطقه براسو دارای پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی مختلفی است که سرمایه‌گذاری در این ظرفیت‌ها موجب توسعه این منطقه خواهد گردید. یابوتا و اسکات^۲ (۲۰۱۰) براساس تحقیقی در مورد شبکه‌های گردشگری به این نتیجه رسیده‌اند که: فرایند شبکه گردشگری، می‌تواند به عنوان یک فاکتور، برای تعیین میزان رشد مقصد گردشگری عمل کند. و از طرفی دیگر ارائه یک شبکه بصری، منجر به ایجاد چهارچوب تحلیلی- کاربردی وسیعی برای نشر اینکه چطور شبکه‌های گردشگری گسترش می‌یابند و چطور در جهت گسترش گردشگری عمل می‌کنند، بکار گرفته شود. جی^۳ و همکاران (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان تأثیرات مناطق آزاد تجاری جدید چینی بر توسعه گردشگری کنگ هنگ، نتایج زیر را به دنبال داشته است: به طور فزاینده‌ی یکپارچه در مواجهه با اقتصاد جهانی، دولت چین به تدریج مناطق آزاد تجاری^۴ کشور را به منظور جذب سرمایه‌گذاری خارجی بیشتر ارتقا داده است. از این رو تحقیق حاضر پیشنهاد می‌کند که هنگ کنگ باید به دنبال یکپارچگی همسو در پیشرفت‌های چینی، تنوع بخشیدن به محصولات گردشگری فعلی، خود و بهره‌برداری از تجربه‌های مربوط به گردشگری در مناطقی که از توسعه اقتصادی حمایت می‌کنند، بهره‌برد. شهرداری اردجانی و کاموسی علمداری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر بر منطقه آزاد ارس در ندریه گردشگری شهری، دوره ۶، بهار ۱۳۹۸، شماره ۱، به این نتایج دست یافته‌اند گردشگری تفریحی بیشترین تأثیر را بر متغیر گونه‌های گردشگری گذاشته است. بعد از این گونه گردشگری، گونه‌های گردشگری تاریخی، طبیعی، تجاری و شهری بیشترین تأثیر را بر متغیر گونه‌های گردشگری گذاشته است.

نتیجه گیری

در این بخش مطالعات انجام شده مرتبط با موضوع پژوهش، نویسندگان داخلی و خارجی ارائه شده است. پژوهش‌هایی که به آنان اشاره شده، بیشتر موضوع گردشگری در مناطق آزاد، گونه‌های گردشگری شهری و نقش گردشگری بر توسعه شهری را بررسی کرده‌اند و مطالعه‌ای که توسعه گردشگری شهرهای پیرامونی را نیز در برگیرد انجام نشده. پژوهش حاضر به بررسی توسعه گردشگری و تأثیر آن بر توسعه شهرهای پیرامونی پرداخته و به صورت جامع این موضوع را بررسی کرده است.

اهداف

هدف اصلی

-بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مناطق کوچک و میانی پیرامونی منطقه آزاد ارس

^۱ . Popescu

^۲ Yabuta & Scott

^۳ Ji

^۴ FTZ

مبانی نظری

مناطق آزاد یکی از عناصر ساختار سیاسی فضا است با کارکرد و هویت اقتصادی-تجاری. در ایران نیز مناطق آزاد با هویت و کارکردهای نظری-عملی خاص خود، در سازمان سیاسی فضای جغرافیایی ایران پدید آمده و بخشی از ساختار فضا را در ضلع جنوبی ایران در بر گرفته‌اند. نخستین بنادر آزاد شناخته شده در جهان، مناطق محصور بودند که در بنادر چالیس و پیرائوس در یونان ایجاد شدند. اولین منطقه آزاد به مفهوم جدید در بندر هامبورگ آلمان در سال ۱۸۸۸ تأسیس شد. اندیشه ایجاد مناطق آزاد تجاری و صنعتی در راستای هدف اساسی گسترش و توسعه مبادلات بین‌المللی که مورد توجه کشورهای طرفدار مکتب آزادی اقتصادی است، در سایر نقاط جهان نیز گسترش یافت؛ به طوری که در حال حاضر بیش از چهارصد منطقه آزاد در جهان فعالیت دارند. منطقه آزاد تجاری، محدوده معینی از قلمرو یک کشور است که خارج از محدوده قانونی، اداری و فیزیکی تأسیسات گمرکی و معمولاً در محدوده یک بندر قرار دارد و در آن تجارت آزاد با سایر نقاط جهان مجاز شناخته می‌شود. این مناطق با بهره‌گیری از تسهیلات و مشوق‌هایی نظیر حذف تعرفه‌های گمرکی و سود بازرگانی، حذف مالیات برای تولید کنندگان، حذف تشریفات زائد ارزی، رفع محدودیت‌های صادراتی و ایجاد تسهیلات در ورود و خروج اتباع خارجی، با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و جذب فناوری مدرن به توسعه سرزمین اصلی کمک می‌کنند. شایان ذکر است مناطق آزاد بر حسب نوع فعالیت، به گونه‌های مختلفی تقسیم می‌شوند که هر یک کارکرد خاص خود را دارند و از آن جمله می‌توان به منطقه آزاد تجاری، منطقه آزاد صنعتی، منطقه آزاد تجاری-صنعتی، منطقه آزاد گمرکی، منطقه آزاد گردشگری، منطقه آزاد شرکت‌ها، منطقه پردازش صادرات، منطقه ممتاز صادراتی و منطقه ویژه اقتصادی، اشاره کرد (معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ۱۳۹۵: ۱۶). ایجاد مناطق آزاد اقتصادی-گردشگری، نیازمند انجام مطالعات گسترده و تخصصی، برنامه‌ریزی‌های میان مدت و بلند مدت و بکارگیری تجارب کشورهای هم‌تراز از لحاظ سرانه درآمد ملی و قدرت مالی است. استفاده منجسم و مناسب از تجارب کشورهای دیگر سبب خواهد شد تا از نقاط مثبت عملکرد آنان الگوبرداری، و از انجام عملیات زائد و طراحی برنامه‌های مضر پرهیز شود. نتایج مطالعه‌ای که در سال ۲۰۱۹ از مجله^۱ کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل^۲ منتشر شد نشان می‌دهد که اگر فرآیند ایجاد مناطق آزاد گردشگری به عنوان یک مفهوم واحد در نظر گرفته شود و برنامه‌ریزی‌ها در مسیر توجه به ظرفیت‌ها و کارکردهای متنوع مناطق مختلف نباشد، نتیجه عملکرد نسبتاً پایین خواهد بود و حتی می‌تواند منجر به زیان‌های ناخواسته نیز شود. (سایت منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس). آنچه که شاید در وهله اول مبنای معرفی منطقه آزاد ارس قرار می‌گیرد، موقعیت راهبردی دشت جلفا است. با توجه به وضعیت توپوگرافی منطقه شمال غرب ایران، آنهم به دلیل وجود کوه‌های قره داغ در شمال استان آذربایجان غربی، بدون تردید، حرکت تمام جریان‌های موجود به قفقاز، روسیه و اروپای شرقی، از دشت جلفا، انجام می‌شود. گلوگاه استراتژیک دره دیز به همراه شبکه‌های ارتباطی موجود در آن،

^۱ world investment

^۲ UNCTAD

ارزش‌های کلان اقتصادی و ژئواکونومیکی را برای ایران و مناطق پیرامونی به همراه دارد اگر به مدیریت و برنامه‌ریزی توجه شایانی شود. بنابراین در مرحله اول، منطقه جلفا، نقش پر اهمیت خود را در برقراری ارتباط با مناطق پیرامونی، با موقعیت توپوگرافیکی خود ایفاء نموده است (قنبرپور، ۱۴۰۰: ۱۵). جاذبه‌های گردشگری طبیعی، فرهنگی و تاریخی بسیاری در شهرستان جلفا وجود دارد. آبشار آسیاب خرابه، آبشار ماهاران، رود ارس (دریاچه سد ارس)، روستای پلکانی و تاریخی اشتبین، کلیسای سنت استپانوس، کلیسای چوپان، برج دوزال و... از جمله جاذبه‌های گردشگری هستند که در صورت وجود زیرساخت‌های لازم برای جذب گردشگر، نقش مؤثری را در رشد اقتصادی و فرهنگی منطقه خواهد داشت. تصویب شکل‌گیری منطقه آزاد ارس در دو دهه اخیر، نقش مهمی در فراهم نمودن زیرساخت‌های لازم برای پذیرایی و اسکان گردشگران و مسافران داشته است. توسعه صنعتی و احداث مراکز تجاری- تفریحی، هتل‌ها، رستوران‌ها، کافه‌ها و... سبب توسعه صنعت گردشگری در منطقه شده است. ایجاد پارک کوهستانی منطقه آزاد ارس و پارک ساحلی جلفا دو مثال از تأثیرات مثبت شکل‌گیری منطقه آزاد ارس در فراهم آوردن امکانات تفریحی - رفاهی برای گردشگران و جذب توریسم می‌باشد. فاصله پارک کوهستانی و پارک ساحلی از شهر جلفا و بیشتر مکان‌های گردشگری (مثل کلیسای سنت استپانوس، آبشار آسیاب خرابه و...) کمتر از ده کیلومتر می‌باشد.

مناطق آزاد به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- ۱- مناطق آزاد تجاری که با هدف ورود کالاهای ساخته شده و صدور مجدد آنها در بسته‌بندی‌های جدید (به طور معمول) و توسعه صنایع کوچک ایجاد می‌شوند.
- ۲- مناطق آزاد صنعتی که با هدف جذب سرمایه‌ها و تکنولوژی خارجی و سپس تزریق تدریجی آن به داخل کشور تأسیس می‌شوند و به صورت مرکز تولید و صادرات کالاهای صنعتی در می‌آیند.
- ۳- مناطق آزاد تجاری و صنعتی که هر دو نقش تجاری و صنعتی را توأمأ بازی می‌کنند (میرزایی قلعه و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۹۲).

امروزه صنعت گردشگری فراتر از یک صنعت به مثابه یک پدیده پویای جهانی و اجتماعی دارای پیچیدگی‌های خاص خویش است. اهمیت توریسم در عصر حاضر بیش از همه وابسته به چرخه اقتصادی آن می‌باشد که قابلیت بالایی در زمینه پویایی اقتصاد محلی و بین‌المللی دارا می‌باشد. به گونه‌ای که مصرف گردشگری، سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی و همچنین صادرات در صنعت گردشگری در سال ۲۰۰۴ رشدی معادل ۹٫۵ درصد در حدود ۵٫۵ تریلیون دلار داشته است. در واقع هدف توسعه توریسم داخلی و خارجی، توسعه اقتصادی- اجتماعی نواحی مقصد است. در این میان توجه به انواع مختلف گردشگری برای توسعه گردشگری در مقاصد گردشگری شهری اهمیت به سزایی دارد. (یعقوب زاده، ۱۳۹۳: ۱۹). براساس تعریف سازمان جهانی توریسم، گردشگری یا معادل دقیق و درست انگلیسی آن توریسم، به کلیه فعالیت‌های افرادی اطلاق می‌شود که به مکان‌هایی خارج از محیط عادی خود به منظور گذراندن ایام فراغت، انجام کار و سایر هدف‌ها، برای مدت کمتر از یک سال می‌روند. به این ترتیب، محدوده توریسم از مسافرت‌هایی که صرفاً به منظور گذراندن

تعطیلات و سپری کردن چند روز برای دیدار دوستان و آشنایان و بازدید از مناطق جذاب انجام می‌گیرد، بسی فراتر می‌رود. توریسم در معانی وسیع آن، علاوه بر گروه اشاره شده، شامل افرادی می‌شود که در ارتباط با کار و حرفه خویش سفر می‌کنند و آنان که فعالیت‌های علمی و تحقیقاتی انجام می‌دهند (فرجی راد و آقاجانی، ۱۳۸۸: ۶۲).

به طور کلی جاذبه‌های گردشگری را می‌توان به گروه‌های زیر تقسیم‌بندی کرد:

جاذبه‌های طبیعی، جاذبه‌های تاریخی (تاریخی - فرهنگی)، جاذبه‌های مصنوعی، (انسان ساخت)، جاذبه‌های تاریخی و طبیعی منطقه آزاد ارس جایگاه ویژه‌ای دارند. با وجود ابنیه، بافت‌ها، تپه‌ها، مجموعه‌ها و محوطه‌های ارزشمند فرهنگی، تاریخی، جلوه‌ها، مناظر طبیعی و خدادادی گنجینه‌ای از شگفتی‌های تاریخی و طبیعی را در خود جای داده است. این جایگاه فرصت بی‌نظیری است که با توسعه صنعت گردشگری منطقه آزاد ارس را در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی ارتقا داده و موجب جذب گردشگران به منطقه شود. این اهداف زمانی محقق می‌شود که صنعت گردشگری با تمام ظرفیت‌های خود در راه رشد و توسعه مستمر و همه جانبه گام نهاده و از تمام امکانات بالقوه منطقه برای رشد و توسعه خود بهره‌مند شود (موسی خانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۸).

شهرهای کوچک و میانی

تا قبل از دهه ۱۹۷۰ م. نگرش به توسعه منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه بر پایه برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و رشد اقتصادی منطقه استوار بود. از جمله این دیدگاه‌ها مدل‌های رشد هارود، دومار، روستا، رودان، روزنشتاین، اسکینووسکی، نورکس و هیرشمن را می‌توان نام برد. در این بین از مهم‌ترین جنبه‌های توسعه اقتصادی بعد از پایان جنگ جهانی دوم، به کارگیری نظریات اقتصاد فضا با زیربنای تفکر رشد ناموزون و رویکرد قطب رشد بود که به کارگیری این نظریات در نظام فضایی - جمعیتی ایران از سال ۱۳۳۵ ش. عدم تعادل و نابرابری را در این نظام به وجود آورد. این روند در طی دهه‌های اخیر مشکلات و معضلات زیادی را در ساختار اقتصادی - اجتماعی نواحی شهری و روستایی کشورمان ایجاد کرد. با ادامه این روند، برنامه‌ریزان توسعه ملی از یک سو بمنظور تحلیل معضلات کلانشهرها، کنترل مهاجرت‌های روستا - شهری، تمرکززدایی از ساختار اقتصادی - اجتماعی و توسعه متوازن منطقه‌ای و از سوی دیگر با رویکرد توسعه ناحیه‌ای و ایجاد روابط بین نقاط شهری و روستایی، اقداماتی را در چند دهه اخیر مدنظر قرار دادند که از آن جمله تمرکززدایی فضایی از راه مطالعات طرح کالبدی ملی، طرح‌های آمایش منطقه‌ای، توسعه شهرهای میانی و شهرهای کوچک بوده است. طی چند دهه گذشته راهبردهای متعددی جهت دستیابی به توسعه روستایی مطرح شده است، از جمله راهبردهایی که دارای رویکرد فضایی بوده، و بر نقش شهرها در توسعه روستایی از راه پیوندها و مناسبات روستایی - شهری تأکید دارد، راهبرد ایجاد و تقویت شهرهای کوچک و روستا - شهرها می‌باشد (محمدی یگانه و حسین زاده، ۱۳۹۲: ۵۷). «هاردوی و ساترتوایت، شهرهای کوچک و متوسط را به ترتیب با جمعیت بین ۵ تا ۲۰ هزار نفر و بیشتر از ۲۰ هزار نفر،

تعریف کرده‌اند». در سمینار نقش شهرهای کوچک و میانی در توسعه‌ی ملی «که در مرکز توسعه منطقه‌ای ملل متحد، در ژاپن، در سال ۱۹۸۲ برگزار شد، شهرهای با جمعیت بین ۲۰ تا ۱۰۰ هزار نفر را شهرهای کوچک و میانی، قلمداد کرده‌اند. در مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین (مرحله اول؛ ۱۳۶۴) شهرهای کوچک را با جمعیت کمتر از ۵۰ هزار نفر و شهرهای متوسط را با جمعیتی بین ۵۰ تا ۲۵۰ هزار نفر تعیین کرده‌اند (زیاری و تقی اقدم، ۱۳۹۳: ۴۲).

زیر ساخت‌ها و توسعه زیر ساخت‌ها

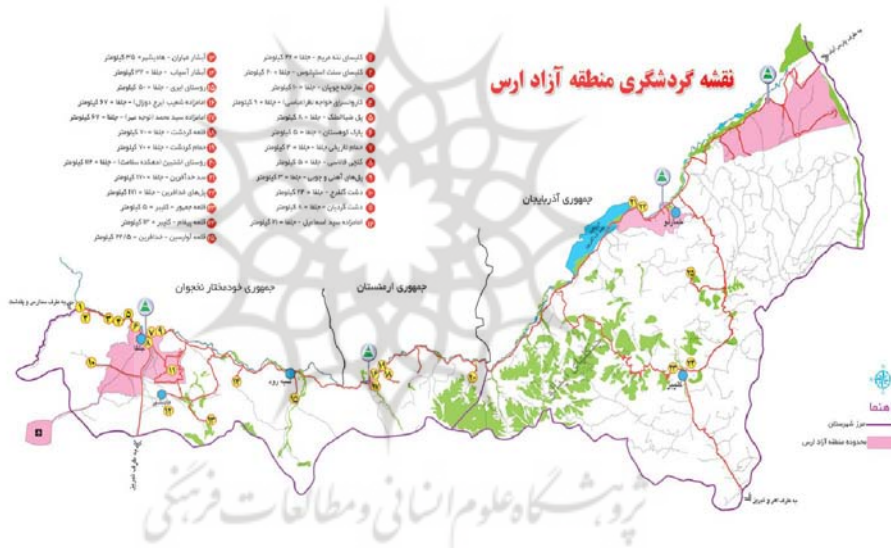
فاضلاب، برق، مخابرات، آب، انرژی و ایجاد تأسیسات زیربنایی شامل شبکه جاده‌ای، رستوران‌ها و هتل‌ها، سیستم دفع زباله، مراکز فرهنگی موزه‌ها، گالری‌ها و مراکز همایش، توسعه اماکن گردشگری مانند باشگاه‌ها. توسعه به معنای کامل آن نه تنها شامل بالا بردن سطح زندگی اقتصادی و نجات از فقر و درماندگی و بی‌سوادی است، بلکه در برگیرنده نهادها و بنیان‌های فکری روابط اجتماعی، گروهی و طبقاتی تعلیم و تربیت تولید دانش، ابداعات تکنولوژی، حساسیت‌های اجتماعی، منطق علمی و مهارت‌های هنری و ظرافت‌های ادبی و نظام قضاوت در حدی است که می‌تواند در سطح جهانی برای خود باز کند (حضرتی صومعه و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۶). ظرفیت و کارایی پایین و بنگاه‌های اقتصادی مرتبط با بخش گردشگری کشور، از جمله شبکه حمل و نقل شهری، زمینی، دریایی، هوایی و راه آهن، تأسیسات اقامتی و پذیرایی و مشکلات ناشی از تأخیر پرواز، ذخیره هتل و بلیت هواپیما، نبود امکانات مناسب در مبادی ورودی گردشگران، کمبود تجهیزات ارتباطی، برق، روشنایی، سوخت رسانی، تجهیزات پزشکی و درمانی، مناطق استراحتگاهی، هتل‌ها، رستوران‌ها، تسهیلات ورزشی و تفریحی و... از جمله موانع و مشکلات بزرگ در راه توسعه گردشگری به شمار می‌روند. تشویق بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری، ایجاد زمینه‌های لازم جهت ورود سرمایه‌های خارجی، اخذ وام از سازمان‌های جهانی جهت تکمیل پروژه‌های موجود، انجام مطالعات و تحقیقات توجیهی فنی و اقتصادی جهت احداث زیرساخت‌هایی نظیر، برق، مخابرات، پایانه‌های حمل و نقل مسافرتی، جاده‌ها، تسهیلات اقامتی، پزشکی، تفریحی و ورزشی، ساخت و مرمت شهرک‌های تاریخی و باستانی و... از جمله راهکارهای پیشنهادی جهت توسعه زیرساخت‌ها می‌باشد (صمدیان و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

مواد و روش‌ها

شهرستان جلفا در شمال غربی استان آذربایجان شرقی، بین ۴۵ درجه و ۱۷ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی و بین ۳۸ درجه و ۳۹ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۲ دقیقه عرض شمالی به صورت نوار باریکی در مرز شمالی استان واقع شده است و از شمال به رودخانه ارس و جمهوری‌های نخجوان و ارمنستان و آذربایجان منتهی می‌شود. وسعت این شهرستان ۳۱/۱۶۷۰ کیلومتر مربع می‌باشد که شهرستان کلیبر حدود شرقی و شهرستان‌های مرند و اهر نیز همسایگان جنوبی این شهرستان محسوب می‌شوند. به طور متوسط عرض این شهرستان ۱۷ کیلومتر، و طول آن ۱۰۰ کیلومتر است. شهر جلفا مرکز این شهرستان در ۱۳۵ کیلومتری شمال غرب تبریز و ۶۵ کیلومتری شمال شهر مرند

قرار دارد. از نظر وسعت جلفا از شهرستان‌های کوچک استان به شمار می‌رود و با ۳۱/۱۶۷۰ کیلومتر مربع وسعت تنها ۴/۳ از کل مساحت استان را در پوشش خود دارد که از این نظر در رده دوازدهم قرار است. منطقه آزاد ارس در مجاورت با کشورهای ارمنستان، آذربایجان و جمهوری خود مختار نخجوان قرار گرفته است. شکل‌گیری منطقه آزاد ارس در شهریور ۱۳۸۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. بر اساس مصوبه هیئت دولت در سال ۱۳۸۴، محدوده منطقه آزاد ارس شامل ۹۷۰۰ هکتار از اراضی منطقه می‌باشد که در سال ۱۳۸۷، حدود ۵۱ هزار هکتار به این منطقه (شامل بخش‌هایی از دو شهرستان جلفا و کلیبر) افزوده شد. در زیر، نقشه گردشگری منطقه آزاد ارس (شامل مکان‌های گردشگری و تفریحی منطقه) و نقشه شهرهای پیرامون منطقه آزاد ارس، جهت بررسی بیشتر موضوع پژوهش، و تصاویر ماهواره‌ای توسعه شهری، توسعه صنعتی- اقتصادی شهر جلفا و تصویر ماهواره‌ای تغییر کاربری زمین بایر به وسعت بیش از ۳۰ هکتار به مرکز تجاری، تفریحی و رفاهی با نام پارک کوهستانی منطقه آزاد ارس طی سال‌های ۱۳۸۶ (تصویر سمت چپ) تا ۱۴۰۰ که نشان دهنده توسعه گردشگری در این منطقه می‌باشد، ارائه شده است.

شکل شماره ۱: نقشه گردشگری منطقه آزاد ارس

منبع: (سایت شرکت پالایش نفت نسیم ارس)

شکل شماره ۲: نقشه شهرهای پیرامون منطقه آزاد ارس

منبع: دانشنامه آزاد ویکی پدیا

شکل شماره ۳: تصویر ماهواره‌ای گوگل ارث؛ توسعه شهری، توسعه صنعتی - اقتصادی شهر جلفا در مهرماه ۱۴۰۰

منبع: (سایت منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس).

شکل شماره ۴: تصاویر ماهواره‌ای گوگل ارث؛ تغییر کاربری زمین بایر به وسعت بیش از ۳۰ هکتار به مرکز تجاری، تفریحی و رفاهی با نام پارک کوهستانی منطقه آزاد ارس طی سال‌های ۱۳۸۶ (تصویر سمت چپ) تا ۱۴۰۰ (تصویر سمت راست)

منبع: (سایت منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس)

روش تحقیق (جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه)

این تحقیق از نوع هدف کاربردی و روش آن از نظر ماهیت توصیفی - تحلیلی است. ابزار اصلی جمع‌آوری داده‌ها و سنجش متغیرهای تحقیق، مراجعه اسناد، مدارک، کتب، سایت‌ها و مقالات علمی و پرسشنامه می‌باشد. علاوه بر اسناد و مدارک، سایر منابع کتابخانه‌ای مانند انواع نقشه‌های موجود در شهرداری و سایر سازمان‌ها و همچنین تصاویر ماهواره‌ای نیز برای بررسی ابعاد مختلف موضوع از جمله رشد و توسعه شهری و صنعتی منطقه ارس و تصاویر ماهواره‌ای شهرهای پیرامون منطقه استفاده گردیده است. جامعه آماری مورد مطالعه ساکنین و مسئولین شهرهای کوچک و میانی پیرامون منطقه می‌باشند. که علت انتخاب این جامعه تأثیر منطقه آزاد ارس بر زندگی این ساکنین است. ۷۵ نفر از این افراد (۲۵ نفر از مسئولین و ۵۰ نفر ساکنین) به صورت تصادفی انتخاب شده است؛ همچنین حجم نمونه برای برآورد حجم نمونه از فرمول کوکران^۱ استفاده شده است. برای تعیین پایایی تحقیق پرسشنامه تحقیق توسط ۱۰ نفر از نمونه‌ها به عنوان پیش‌آزمون پر و تکمیل گردید و پس از استخراج داده‌ها از آزمون اولیه، ضریب آلفای کرونباخ به وسیله نرم‌افزار SPSS محاسبه گردیده و چون ضریب به دست آمده بالای ۸۰ صدم بود، بدین وسیله میزان اعتبار قابل قبول و پرسشنامه تأیید گردید. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده از پرسشنامه تحقیق از آزمون من ویتنی و اسپیرمن در نرم‌افزار SPSS استفاده گردیده است.

بحث و نتیجه‌گیری داده‌ها

در پرسشنامه تحقیق حاضر، تأثیرات منطقه آزاد ارس بر توسعه گردشگری شهرهای کوچک و میانی پیرامونی مورد سؤال قرار گرفت. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده از پرسشنامه تحقیق از آزمون من ویتنی و اسپیرمن در نرم‌افزار SPSS استفاده گردیده است. در پژوهش حاضر ۱۴ عامل (به عنوان عوامل مؤثر در گردشگری مناطق پیرامونی) بررسی شده است. آزمون من ویتنی برای مقایسه تفاوت‌ها بین دو گروه مستقل استفاده می‌شود که در اینجا مردم و مسئولین و کارشناسان شهری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ضریب همبستگی اسپیرمن نیز نشان دهنده این است که افزایش یا کاهش یک متغیر چه تأثیری بر افزایش یا کاهش متغیر دیگر دارد که در این پژوهش تأثیر افزایش توسعه منطقه آزاد ارس بر توسعه گردشگری مناطق پیرامونی نشان داده شده است.

^۱ $n = \frac{Z^2 S^2}{d^2}$
 $n = n_1 / 1 + n_2 / N$

جدول شماره ۱: آزمون همبستگی اسپیرمن

آزمون همبستگی اسپیرمن				
		توسعه منطقه آزاد ارس	توسعه گردشگری مناطق پیرامونی	
Spearman's rho	توسعه منطقه آزاد ارس	آزمون	۱/۰۰۰	۰/۴۰۴**
		سطح معناداری	۰	۰/۰۰۰
		جامعه آماری	۷۵	۷۵
	توسعه گردشگری مناطق پیرامونی	آزمون	۰/۴۰۴**	۱/۰۰۰
		سطح معناداری	۰/۰۰۰	۰
		جامعه آماری	۷۵	۷۵
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).				

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول فوق، نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن نشان می‌دهد رابطه بین توسعه منطقه آزاد ارس و توسعه گردشگری مناطق پیرامون ۰/۴۰۴. به دست آمده است. مقدار معناداری نیز ۰/۰۰۰. به دست آمده است. بنابراین بین توسعه منطقه آزاد ارس و توسعه گردشگری مناطق پیرامونی رابطه مثبت و معناداری در سطح ۹۹ درصد وجود دارد. یعنی با توسعه منطقه آزاد ارس گردشگری در مناطق پیرامونی نیز توسعه پیدا کرده است.

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد توسعه منطقه آزاد ارس بر توسعه گردشگری شهرهای کوچک و میانی پیرامونی تأثیر داشته است و همچنین فرضیه اول نیز براساس این آزمون تأیید می‌شود؛ زیرا نتایج نشان می‌دهد توسعه منطقه آزاد ارس موجب توسعه گردشگری مناطق پیرامونی شده است.

جدول شماره ۲: نتایج میانگین پاسخ‌ها (میانگین عوامل)

عوامل	مردم	مسئولین
زیرساخت راه و ارتباطات	۳۷/۵۷	۳۸/۸۶
زیرساخت گاز	۳۷/۳۷	۳۹/۲۶
دسترسی به امکانات مناسب برای اوقات فراغت	۴۲/۱۶	۲۹/۶۸
دسترسی به آب	۳۹/۷۵	۳۴/۵۰
دسترسی به خدمات غذا و تغذیه	۳۹/۹۵	۳۴/۱۰
حمل و نقل مناسب زمینی و حمل و نقل شهری	۳۷/۷۳	۳۸/۵۴
دسترسی به اقامتگاه‌ها و مهمان‌خانه‌ها	۴۰/۸۱	۳۲/۳۸
دسترسی به امکانات ورزشی	۳۷/۶۸	۳۸/۶۴
تورهای گردشگری	۳۷/۸۵	۳۸/۳۰

۳۸/۸۶	۳۷/۵۷	دسترسی به امکانات ارتباطی مناسب
۴۰/۸۲	۳۶/۵۹	بازار مناسب محصولات
۳۲/۵۴	۴۰/۷۳	برپایی نمایشگاه‌ها
۳۳/۴۶	۴۰/۲۷	عوامل بهداشتی منطقه
۳۴/۳۸	۳۹/۸۱	اطلاع رسانی و تبلیغات مناسب

منبع: یافته‌های پژوهش

با استفاده از جدول فوق می‌توان میانگین پاسخ‌های مردم و مسئولین را در رابطه با عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مناطق پیرامونی را مشاهده کرد. در واقع نتایج حاصله همه نمره بالاتر از ۲۵ را نشان می‌دهد و همه نمره‌ها در یک میانگین قرار دارند.

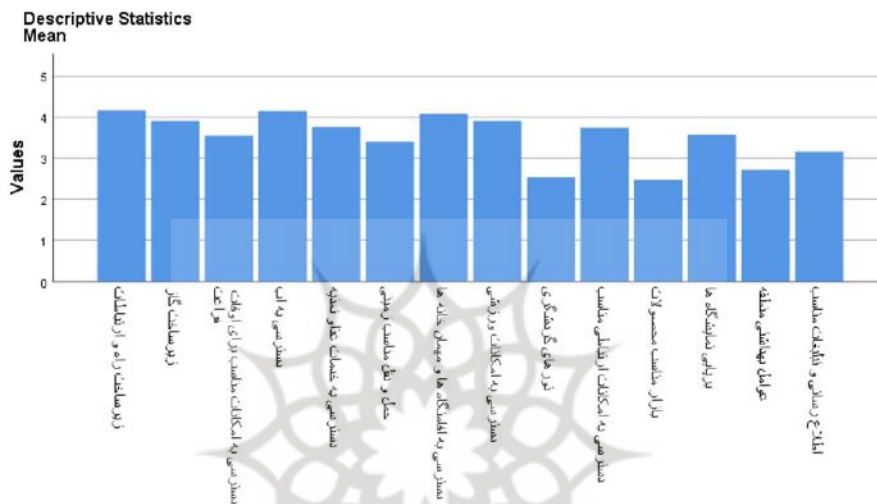
جدول شماره ۳: نتایج آزمون من ویتنی

آزمون من ویتنی			
	N	Mean	Std. Deviation
زیرساخت راه و ارتباطات	۷۵	۱۷/۴	۱/۸۰۶
زیرساخت گاز	۷۵	۳/۹۱	۱/۰۵۵
دسترسی به امکانات مناسب برای اوقات فراغت	۷۵	۳/۵۵	۱/۳۵۹
دسترسی به آب	۷۵	۴/۱۶	۱/۸۹۱
دسترسی به خدمات غذا و تغذیه	۷۵	۳/۷۶	۱/۱۴۹
حمل و نقل مناسب زمینی و حمل و نقل درون شهری	۷۵	۳/۴۰	۱/۲۳۰
دسترسی به اقامتگاه‌ها و مهمان‌خانه‌ها	۷۵	۴/۰۸	۱/۹۶۹
دسترسی به امکانات ورزشی	۷۵	۳/۹۱	۱/۹۸۹
تورهای گردشگری	۷۵	۲/۵۳	۱/۲۲۳
دسترسی به امکانات مناسب ارتباطی	۷۵	۳/۷۵	۱/۰۰۱
بازار مناسب محصولات	۷۵	۲/۴۸	۱/۲۹۸
برپایی نمایشگاه‌ها	۷۵	۳/۵۷	۱/۲۸۶
عوامل بهداشتی منطقه	۷۵	۲/۷۲	۱/۲۶۹
اطلاع رسانی و تبلیغات مناسب	۷۵	۳/۱۶	۱/۲۹۵

منبع: یافته‌های پژوهش

در جدول فوق میانگین هر یک از عوامل به صورت کلی نشان داده شده است. نتایج نشان می‌دهد که (زیرساخت راه و ارتباطات، دسترسی به آب، دسترسی به اقامتگاه‌ها و مهمان‌خانه‌ها، زیرساخت گاز، دسترسی به امکانات ورزشی، دسترسی به خدمات غذا و تغذیه، دسترسی به امکانات مناسب ارتباطی، برپایی نمایشگاه‌ها، دسترسی به امکانات مناسب برای اوقات فراغت، حمل و نقل مناسب زمینی و حمل و نقل درون شهری، اطلاع رسانی و تبلیغات مناسب) به ترتیب دارای بالاترین

رتبه می‌باشند و عوامل (عوامل بهداشتی منطقه، تورهای گردشگری و بازار مناسب محصولات) به ترتیب رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. با توجه به نتایج به دست آمده عوامل زیرساختی چون زیرساخت راه و ارتباطات، زیرساخت گاز و آب بیشترین تأثیر را بر توسعه گردشگری داشته‌اند. همچنین عوامل دسترسی به اقامتگاه‌ها و خدمات غذا نیز از مهم‌ترین عوامل می‌باشند. ایجاد تأسیسات زیربنایی شامل شبکه جاده‌ای، مخابرات، آب و انرژی برق و گاز و فاضلاب، توسعه اماکن گردشگری مانند باشگاه‌ها، مراکز همایش‌ها، مراکز فرهنگی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر گردشگری شهری می‌باشند. در نمودار زیر تأثیرگذاری عوامل بر اساس اهمیت هر یک بیان شده است.

شکل شماره ۵: نمودار میانگین عوامل
منبع: یافته‌های پژوهش

جدول شماره ۴: تحلیل سطح معناداری عوامل

عوامل	میانگین	انحراف معیار	توزیع	نتیجه
بازار مناسب محصولات	4.1	0.375	۶۰۳/۵۰۰	من ویتنی
تورهای گردشگری	3.9	0.593	۱۸۶۸/۵۰۰	ویلکاکسون
تأسیسات زیربنایی	3.6	0.417	۷۴۲/۰۰۰	سطح معناداری
خدمات غذا و آب	4.1	0.537	۸۶۲/۵۰۰	
توسعه اماکن گردشگری	3.8	0.527	۸۵۲/۵۰۰	
توسعه فاضلاب، گاز و برق و انرژی	3.4	0.611	۱۸۸۶/۵۰۰	
توسعه مخابرات	4.1	0.482	۸۰۹/۵۰۰	
توسعه شبکه جاده‌ای	3.9	0.609	۱۸۸۴/۰۰۰	
توسعه مراکز همایش‌ها، مراکز فرهنگی	2.6	0.617	۱۸۹۲/۵۰۰	
توسعه مراکز گردشگری	3.8	0.603	۱۸۸۷/۵۰۰	
توسعه مخابرات	2.5	0.554	۱۸۲۹/۵۰۰	
توسعه مراکز همایش‌ها	3.6	0.488	۸۱۳/۵۰۰	
توسعه مراکز فرهنگی	2.8	0.511	۸۴۶/۵۰۰	
توسعه اماکن گردشگری	3.2	0.534	۸۵۹/۵۰۰	

منبع: یافته‌های پژوهش

در جدول فوق با توجه به اینکه سطح معناداری همه عوامل بزرگتر از ۰.۰۵ می‌باشد تفاوت معنادار میان عوامل نیست و فرض صفر مبنی بر عدم تفاوت معنادار پذیرفته می‌شود. در واقع عوامل دارای روابط معنادار با هم می‌باشند.

نتیجه‌گیری

آنچه که براساس یافته‌های این پژوهش در راستای پرسش و انگاره آن، می‌توان استنتاج کرد این است که توسعه اقتصادی در ایران، فرایندی شده است که بیش از هر چیز تحت تأثیر مدیریت صحیح قرار گرفته است. با بررسی موقعیت جغرافیایی، منابع و پتانسیل‌های محیطی موجود در کشور، مشاهده می‌شود که جایگاه واقعی که باید به آن دست نیافته‌ایم و فاصله نزدیکی با توسعه یافتگی نداریم. مناطق آزاد تجاری-گردشگری، امروزه برای تحقق اراده کشور در توسعه گردشگری خارجی یکی از مناسب‌ترین گزینه‌ها هستند؛ صنعتی که می‌تواند در شرایط حساس اقتصادی این روزها زمینه تمایل بهبود در برقراری روابط بسیاری از کشورهای خارجی با ایران، و در زمانی کوتاه زمینه رونق اقتصادی و اشتغال جوانان را برای کشور فراهم کند. توسعه گردشگری تنها گزینه‌هایی اقتصاد ایران از وابستگی به نفت نیست؛ اما زود بازده‌ترین است و مناطق آزاد کشور می‌توانند آماده‌ترین مناطق برای شروع یک اتفاق مهم در این باره باشند. منطقه آزاد ارس به سبب قرارگیری در جوار کلان شهر تبریز که عمدتاً از بسیاری از زیرساخت‌های لازم برخوردار می‌باشد، در موقعیت نسبتاً مناسبی قرار دارد. علاوه بر آن، موقعیت ترانزیتی و گمرکی آن نیز از لحاظ بسیاری از زیرساخت‌های لازم برای توسعه این شهر را در شرایط خوبی قرار داده است. منطقه آزاد تجاری ارس، دارای انواع پتانسیل‌های گردشگری طبیعی، تاریخی، مذهبی، تجاری و... بوده و در شمال غرب ایران در مجاورت با کشورهای آذربایجان، جمهوری خودمختار نخجوان استقرار یافته است. اهداف متعددی برای منطقه آزاد ارس تعریف شده است. عمران و آبادانی و توسعه پایداری اقتصادی-اجتماعی منطقه آزاد به طور کلی در راس تمام اهداف و برنامه‌ها قرار دارد. در یک برنامه توسعه همه جانبه و پایدار توجه به پتانسیل‌ها و توانمندی‌های طبیعی و انسانی نمی‌تواند نادیده گرفته شود. گردشگری نیز که یکی از بازوهای توانمند اقتصاد در بسیاری از مناطق می‌باشد که نمی‌تواند از نظر دور بماند. در فهرست اهداف و برنامه‌های ذکر شده به این موضوع نیز توجه لازم مبذول گردیده است، برای منطقه آزاد با توجه به پتانسیل‌های موجود، در منطقه آزاد ارس، برنامه‌ریزی مناسب و استراتژیک در ابعاد مختلف می‌تواند موجب رونق گردشگری شود. با توجه به نتایج مستخرج از تحقیق می‌توان عنوان کرد که (زیرساخت راه و ارتباطات، دسترسی به آب، دسترسی به اقامتگاه‌ها و مهمان‌خانه‌ها، زیرساخت گاز، دسترسی به امکانات ورزشی، دسترسی به خدمات غذا و تغذیه، دسترسی به امکانات مناسب ارتباطی، بر پایی نمایشگاه‌ها، دسترسی به امکانات مناسب برای اوقات فراغت، حمل و نقل مناسب زمینی و حمل و نقل درون شهری، اطلاع رسانی و تبلیغات مناسب) به ترتیب دارای بالاترین رتبه می‌باشند و عوامل (عوامل بهداشتی منطقه، تورهای گردشگری و بازار مناسب محصولات) به ترتیب رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. با توجه به نتایج به دست آمده عوامل زیرساختی چون زیرساخت راه و ارتباطات، زیرساخت گاز و آب بیشترین تأثیر را بر توسعه گردشگری داشته‌اند. همچنین عوامل دسترسی به اقامتگاه‌ها و خدمات غذا نیز از مهم‌ترین عوامل می‌باشند. ایجاد تأسیسات زیربنایی شامل شبکه جاده‌ای، مخابرات، آب و انرژی برق و گاز و فاضلاب، توسعه اماکن گردشگری مانند باشگاه‌ها، مراکز همایش‌ها، مراکز فرهنگی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر گردشگری شهری می‌باشند. ایجاد

زیرساختها و تأسیسات مورد نیاز صنعت گردشگری عموماً هزینه بر و با دوره بازگشت سرمایه نسبتاً طولانی مواجه است و چنانچه با مطالعه دقیق تعیین نشوند، ممکن است منجر به هدر رفت سرمایه‌گذاری‌ها شود. با توجه به ایجاد مناطق آزاد در کشور و تجارب گذشته در این زمینه یا مشابه آن، مطالعه و تحقیق جامع در موضوع زیرساخت‌های گردشگری و شناساندن گونه‌های گردشگری می‌تواند به مسئولان منطقه کمک نماید تا در امر سیاست‌گذاریهای خود ایجاد این زیرساخت‌ها با هزینه‌های کمتر بیشترین بازدهی را از منابع ملی و امکانات موجود ببرند. مناطق پیرامونی منطقه آزاد ارس شامل (روستای دره شام، کردشت، اشتبین) و شهرهای نوردوز و مرند، خمارلو، اصلاندوز و پارس‌آباد مناطقی از شهرستان‌های جلفاو خداآفرین می‌باشد که توسعه‌ی منطقه آزاد ارس بر این مناطق از لحاظ گردشگری بسیار تأثیر گذار بوده است. نتایج نشان می‌دهد توسعه منطقه آزاد ارس، توسعه گردشگری مناطق کوچک و میانی پیرامونی را به همراه داشته است، بنابراین هر نوع برنامه‌ریزی در منطقه آزاد ارس مستلزم نگاه سیستمی به این منطقه و مناطق پیرامونی می‌باشد. صنعت گردشگری علاوه بر نقش و تأثیر بسزای آن در ابراز هویت ملی و ایجاد امنیت اجتماعی، موجب ارتقای ابعاد وسیع اقتصادی از جمله ایجاد فرصت‌های شغلی، درآمدزایی، کاهش فقر و گسترش عدالت اجتماعی و رفاه در جامعه می‌شود و توسعه صنعت گردشگری مقدمه‌ای برای توسعه سرمایه‌گذاری در دیگر بخش‌های اقتصادی است که لازمه آن حضور در زنجیره جهانی گردشگری و نظام‌های بزرگ سامان یافته است. مناطق آزاد و ویژه اقتصادی ایران دارای مجموعه وسیعی از فرصت‌های گردشگری هستند. آثار تاریخی و جاذبه‌های طبیعی مناطق از جمله فرصت‌ها و امکاناتی است که اگر درست و به موقع مورد برنامه‌ریزی و بهره‌برداری قرار گیرد می‌تواند به گنجینه‌ای برای کشور و تحقق اهداف مناطق تبدیل شود.

پیشنهادها

تأمین زیرساخت‌های مورد نیاز و برنامه‌ریزی جهت توسعه زیرساخت‌های (گاز، آب، راه و ارتباطات، حمل و نقل)؛ تبلیغات صحیح و اطلاع‌رسانی وسیع؛ مرمت و احیای آثار تاریخی و برنامه‌ریزی جهت گسترش امکانات ورزشی و تفریحی؛ در پیش گرفتن اجرای سیاست‌های کلانی چون آماده‌سازی زیرساخت‌های گردشگری، تبلیغات برای جذب گردشگر؛ توسعه گردشگری روستایی در روستاهای نمونه منطقه؛ سرمایه‌گذاری در زمینه ساخت هتل، اقامتگاه، رستوران و مراکز خرید مدرن و مطابق با استانداردهای روز دنیا؛ توسعه و تجهیز پارک کوهستان و پارک جنگلی در شهر جلفا به امکانات ورزشی و سرگرمی متنوع و شهربازی برای تمام سنین؛ احداث هتل و هتل آپارتمان، مرمت و احیای کاروانسراها و احداث کمپ‌های اقامت موقت.

منابع و مآخذ:

- ۱- حضرتی صومعه، زهرا، ساعی شترباتی، روح اله و کرم پور، رزا، (۱۳۹۹)، مناطق آزاد، محرک توسعه تحلیلی جامعه شناختی بر ابعاد عملکردی منطقه آزاد ارس، دوفصلنامه جامعه شناسی اقتصادی و توسعه، تبریز، شماره یک، صفحات ۱۱۵-۱۴۰.
- ۲- زیاری، کرامت اله؛ تقی اقدم، جعفر، (۱۳۸۷)، عملکرد شهرمیانی خوی در توسعه فضایی استان آذربایجان غربی، پژوهش‌های جغرافیایی، تهران، شماره ۶۳، صفحات ۱۵-۲۸.
- ۳- شهرداری اردجانی، رفعت و کاموسی علمداری، جواد، (۱۳۹۸)، بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر بر توسعه گردشگری منطقه آزاد ارس، فصلنامه گردشگری شهری، تهران، دوره ۶، شماره ۱.
- ۴- صمدیان، ابوالفضل، حسینی، سیدحسن ورتوف آوا، میرگانه نگینه، (۱۳۸۸)، نقش آموزش بر توسعه زیرساخت‌ها در صنعت توریسم ایران، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیای انسانی، تهران، شماره ۴، صفحات ۱۰۵-۱۱۸.
- ۵- فرجی راد، عبدالرضا، آقاجانی، سمیه، (۱۳۸۸)، تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه‌بندی آن، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، تهران، شماره ۳، صفحات ۶۱-۷۲.
- ۶- قاسمی، مریم، (۱۳۹۱)، تحلیل جایگاه شهرهای کوچک در کاهش مهاجرت روستائیان به کلان شهرها (مطالعه موردی: شهرستان مشهد)، چهارمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد.
- ۷- قصابی، حسن، آذر، علی و پناهی، علی، (۱۳۹۸)، شناسایی پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه‌ی گردشگری در مناطق آزاد تجاری (مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس)، نشریه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دانشگاه مازندران، شماره ۱۶۳-۱۷۷.
- ۸- قنبرپور، خدیجه، مهکویی، حجت، امیری، علی و زین‌العابدین عموقین، یوسف (۱۴۰۰)، تحلیل تأثیر مناطق آزاد بر توسعه اقتصادی در ایران مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، نجف آباد، شماره ۳۹.
- ۹- محمدی یگانه، بهروز و حسین زاده، اکبر (۱۳۹۲)، نقش عملکردی روستا- شهرها در توسعه روستاهای پیرامونی مورد مطالعه: شهر زرین رود، شهرستان خداآبند، فصلنامه علمی- پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، موسسه آموزش عالی قشم، شماره ۵۵، صفحات ۱۵-۶۴.
- ۱۰- معاونت پژوهش‌های اقتصادی (۱۳۹۵). فراتحلیل مطالعات مناطق آزاد، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تهران.
- ۱۱- موسی‌خانی، کامران، خلیلی، غزاله، قدسی‌نسب، محمدودلیر عباس (۱۳۹۳)، تأثیر منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس بر توسعه گردشگری حوزه نفوذ آن با بهره‌گیری از مدل رگرسیون و آزمون T، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی علمی-راهبردی توسعه گردشگری جمهوری اسلامی ایران، چالش‌ها و چشم‌اندازها، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- ۱۲- میرزایی قلعه، فرزاد، عمویی، صدرا، شمعی، علی ودالوند، محمد جواد، (۱۳۹۲)، بررسی نقش مناطق آزاد تجاری بر گسترش گردشگری و اثرات زیست محیطی گسترش آن بر سواحل در

- چارچوب توسعه پایدار(مطالعه موردی: جزیره قشم)، همایش ملی خلیج فارس، جهاد دانشگاهی.
- ۱۳- هادیانی، زهره، احدنژاد، محسن، کاظمی راد، شمس الله و قنبری، حکیمه، (۱۳۹۱)، برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری، مطالعه موردی: شهر شیراز، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی(مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان)، شماره ۳.
- ۱۴- هوشمند، مقصود، (۱۳۹۴)، تحلیلی بر گونه شناسی گردشگری شهری منطقه آزاد ارس، پردیس بین‌المللی ارس، دانشگاه تبریز.
- ۱۵- یعقوب زاده، رحیم، (۱۳۹۳)، گونه شناسی گردشگری، تهران: انتشارات جامعه شناسان.
- 16-ras Industrial Free Trade Zone website.
- 17-Ji, M., Li, M., and B, King. 2015. The Impacts of China's new free-trade zones on Hong Kong tourism. *Journal of Destination Marketing & Management*. pp: 203-205.
- 18-Nasim Aras Oil Refinig Company website.
- 19-Popescu, Ruxandra Irina., & Corbos, Răzvan-Andrei. 2010 .The Role Of Urban Tourism In The.
- 20-Strategical Development Of Brasov Area. *Journal of Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, Vol.7, pp.69-85.
- 21-Yabuta, Masahiro., & Scott, Noel. 2010. A theoretical framework of the dynamic property of the tourism destination network. University of Queensland, Discussion .pp.1-26.